

NÂBÎ'YE GÖRE TABİP ve TABÂBET

Meryem ARSLAN SARMAN*

ÖZ

Bu çalışmada, Nâbî'nin *Hayriyye* ve *Dîvân*'ında geçen tıp ve tabâbet kavramları incelenerek, Nâbî'nin tıp ve tabâbet ile ilgili görüşleri ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında *Dîvân*'ında geçen tıp terimleri belirlenmiş ve liste halinde gösterilmiştir. Yapılan bu incelemenin Türk tıp tarihî çalışanlarına veri sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı şekilde şairlerin kullandığı tıp terimlerinin ortaya çıkarılmasıyla diğer şairlerin kullandığı tıp terimleri karşılaştırılabilecektir. Böylece şairlerin toplumu yakından ilgilendiren konulardaki görüşleri belirlenebilecektir. Ayrıca bu çalışmalarla Türkçenin farklı dönemlerindeki sözcükleri tespit edilmiş ve karşılaştırılmış olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Nâbî, tıp, tabip, tabâbet, tıp terimleri

ABSTRACT

In this study, the concept of *Nâbî* about medicine used in *Hayriyye* and *Dîvân* have been analysed and his thoughts on medicine have been deduced. Also the terms, vocabulary he used have been noticed and listed. It is thought that this study we provide data for those who study the history of turkish medicine. As well, we will have chance to compare terms with the ones used by other poets. In this way the ideas of poets related to the society can be worked out. Also, with these studies Turkish vocabulary in different periods of time will be stated and compared

Keywords: Nâbî, medicine, phycisian, physic, terms of medicine

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldaki toplumsal ve siyasi yapısındaki olumsuz değişimler şairleri de etkilemiştir. Bazı şairler sorunlar karşısında hicve yönelmiş; bazı şairler de hikmetli sözler söylemiştir.

Okuyucuyu uyarma ve yol gösterme amaçlı şiirler, Türkçenin ilk yazılı ürünlerinden itibaren takip edilebilmektedir. Ancak bu şiir tarzı, bir edebî akım olarak 17. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Hikemî şiir tarzının Türk edebiyatındaki öncüsü ve en güçlü temsilcisi ise Nâbî'dir. Nâbî'nin fikirlerini savunurken göstermiş olduğu etkili hitap yeteneği ve insanları düşündürmek amaçlı söyleyişi, daha devrinden itibaren birçok şair tarafından devam ettirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Böylece *Nâbî Mektebi* veya *Nâbî Ekolü* adı verilen bir akım oluşmuştur (Pala, 2005: 4).

Nâbî'nin, özellikle *Hayriyye* adlı eseri hikmet dolu bir kitaptır. Yine *Dîvân*'ı ve *Tercüme-i Hadis-i Erbain* adlı eserlerinde de hakimane söyleyişler bulunmaktadır (Pala, 2005: 4).

Unutulan değerleri hatırlatmak ve insanı belli bir düşünce seviyesine yükseltmek için çeşitli konularda fikir yürüten Nâbî, toplumu ilgilendiren ve insan sağlığını etkileyen tıp ve tabip konusunda da görüşler ileri sürmüş müdür? Eğer böyle görüşleri varsa, görüşlerinde tıbbın hangi özelliklerine değinmiş ve hangi tıp terimlerini kullanmıştır? Nâbî'nin kullandığı tıp terimleri genelin bildiği tıp terimleri midir; yoksa uzmanların bildiği tıp terimleri midir? O dönemde tabiplerin çaresiz kaldığı hastalıklar var mıdır; halk bu tür hastalıklarla nasıl baş etmiştir? İşte bu çalışmada bu gibi sorulara, Nâbî'nin *Hayriyye* ve *Dîvân* adlı eserlerinden yola çıkılarak cevap aranacaktır.

Bu iki eser, *Hayriyye*'nin bir öğüt kitabı olması, *Dîvân*'ın da hacimli olması sebebiyle seçilmiştir. Adı geçen eserlerden elde edilen verilerle, dönemin tıp anlayışı, tabip-hasta ilişkileri, tıp terimleri, tabibin çaresiz kaldığı hastalıklar, halkın onlarla baş

* Pamukkale Üniversitesi Doktora Öğrencisi, marslan870@gmail.com

etme yöntemleri ortaya çıkarılacaktır. Bu çalışma sonucunda elde edilen verilerle, araştırmacılara tabip olmayan bir şairin şiirlerinde kullanmış olduğu tıp terimleriyle günümüz şairlerinin şiirlerinde kullandığı tıp terimlerini karşılaştırma imkânı da sunulmuş olacaktır.

Tıp terimlerinin mecazlarla kazandığı yeni anlamlar ile tıp terimlerinin mecaz olarak kullanılma oranları konumuzun sınırları içerisinde yer almamaktadır. Bundan dolayı çalışmamıza veri olan tıp terimlerinin seçiminde onların mecazlarla kazandığı yeni anlamlar göz ardı edilmiştir. Buna rağmen, sözcükler, mümkün olduğunca tıbbî özelliklerine göre seçilmiştir. Mecazlı söyleyişlerde yer alan tıp terimlerinin ise ayrı bir çalışmayla ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Nâbî'ye Göre Tıp

Hayriyye adlı eserinde Nâbî, *Mebhas-i Lazıme-i Hikmet ü Tıb (Hikmet ve Tıbbın Gerekliliği Bahsi)* başlığı altında tıbbın önemine özel olarak değinmiştir.

Nâbî'ye göre insanı yakından ilgilendiren tıp, öğrenilmesi farz olan hususlardan biridir¹. Bilindiği gibi farzlar, yapılması zorunlu, erteleme ya da başka bir etkinlikle geçiştirme yolu bulunmayan hükümlerdir. Bu hükümler de ancak sağlıklı bir bedenle tam ve istenildiği gibi yapılabilir. Bunun yanında insanın toplumsal görevlerini yerine getirebilmesi de sağlıklı olmasıyla mümkündür. Bu yüzden sağlık, üç kıtaya hükmeden Kânûnî Sultan Süleyman'ın da ifade ettiği gibi dünyadaki en değerli nesnedir:

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Mü'mine farzdur eyâ ruh-i revân

İlm-i ebdân ile ilm-i edyân (1535. Beyit)

(*Ey salman ruh gibi güzel olan (oğul)! Mümin olan kişiye hekimlik ve din bilgilerini öğrenmek farzdır (Pala, 2005: 296-297)*).

Hikemî tarzın etkili ustalarından olan Nâbî'ye göre, tıp bilgisinden yoksun bir yerde yaşamak, insanlar için büyük talihsizliktir. Bu durum günümüzde, *Allah hastaneleri eksik de etmesin, onlara muhtaç da etmesin* duasıyla karşılığını bulmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre, hiç kimse sağlığını kaybetmek istememekte, kaybettiği anda da hekimi yakınında bulmak istemektedir:

Tıbdur akvâ-yı mühimmât-ı fûnûn

Anı münkir degül illâ mecnun (1536. Beyit)

¹ “Hz. Peygamber, hadislerinde genel anlamda *Her müslümana ilim talep etmenin farz olduğu*'nu ifade etmişlerdir. Bazı kitaplarda da onun *İlim ikidir: Biri beden ilmi, diğeri din ilmi* buyurduğu rivayet edilmiştir” (Bakkal, 2009: 9).

(İlimlerin önemlileri içinde ilk sırayı tıp alır. Tıp ilmini delilerden başka hiç kimse inkâr etmez (Pala, 2005: 296-297)).

Kangı mahruse ki yok anda hekîm

Yok cevâz olmağa ol yirde mukim (1537. Beyit)

(İçinde hekim olmayan bir yerde oturmak caiz olmaz (Pala, 2005: 296-297)).

Kangı mahruse ki olmaya tıb

Telef-i nefsi olur müstevcib (1538. Beyit)

(Hangi bayındır yer ki orada tıp bilgisi yoktur; orada insanlar ölümü hakketmişlerdir (Pala, 2005: 296-297)).

Nâbî'ye Göre Tabip

Hastaların ve hastalıkların çaresi olarak görülen tabip, Nâbî'nin eserlerinde, bitkilerden ilaç yapmayı bilme, hastaları kitaba göre tedavi etme, hastalıkları nabızdan anlayabilme gibi ustalık özellikleriyle geçmiştir. Tabiplerin her bilgiyi öğrenmeleri ve onlardan tedavide yararlanmaları vurgulanmıştır. Yine, tabiplerin hikmet, durum ve şekil bilgisi yanında gramer, sentaks konuları için Arapça bilmeleri gerektiği de belirtilmiştir. O dönemdeki tıp kitaplarının Arapça olmasından dolayı bu özellik dile getirilmiştir:

Dinür ammâ o tabibe hâzık

Ki ola ismi hakîme lâyıık (1540. Beyit)

(Adına hakîm denilmeye lâyıık, gerçek doktorlara hâzık denir (Pala, 2005: 296-297)).

Çün fûnûn görmeğe muhtâc tabîb

Her birinden ola bir hisse nasîb (1541. Beyit)

(Doktorlar çeşitli ilimleri görmeye muhtaçtırlar ki her birinden bir parça nasip alsınlar (Pala, 2005: 296-297)).

Evvela heyet ü hikmet lâzım

Nahv u sarf u Arabiyyet lazım (1542. Beyit)

(Bunun için de önce hikmet ve şekil, durum bilgisi lazımdır. Sonra gramer, sentaks ve, eski tıp kitaplarının çoğu Arapça olduğu için, Arapça gerekir (Pala, 2005: 296-297)).

Nâbî, tabiplerin, tecrübeli olmaları, tedbirli bir şekilde ilaç vermeleri, insan vücudunun bütünlüğünü bozmamaları ve insana değer vermeleri gerektiğini belirtmiştir:

İde tedbir ü tecerrüble ilaç

İtmeye cehl ile ifsâd-ı mizâc (1546. Beyit)

(Tedbirlice ve denenmiş şekillerde ilaç vermeli ve asla cahillikle insan yaradılışını bozmamalıdır (Pala, 2005: 296-297)).

Ola marzâya delîl-i sıhhat

Olmaya takviye dâd-ı illet (1547. Beyit)

(*Doktor, hastaya sıhhat rehberi olmalı; aksine hastalığını kuvvetlendirmemelidir* (Pala, 2005: 296-297)).

Nâbî, bazı tabiplerin, hastaları heveslerine göre tedavi ettiğini belirterek, tecrübesiz bir heveskâra tabip denilemeyeceğini belirtmiş; yine kendi kendine tabiplik yapmaya çalışan kişinin tabipliğinin öldürücü bir hastalık olduğunu vurgulamıştır. Tıp bilgisinden uzak kimi tabiplerin, kendini Eflatun, Bokratis ve Sokratis'le denk gördüğünü belirterek eleştirmiştir. Bildikleri birkaç tıp bilgisini, kendilerini övmek ve tabip gibi tavırlar takınmak için kullanan tabiplerin tek derterinin para kazanmak ve şöhrete kavuşmak olduğunu ifade etmiştir:

Mütetabbib katı çok şahs-ı garîb

Geçinür kendi hayalinde tabîb (1553. Beyit)

(*Birçok acayip kişiler, tabiplik sevdasındalar ve kendi hayalleri ile tabip geçinirler* (Pala, 2005: 298-299)).

Bir nice harf-i tabâbet kapmış

Kendüyü nakd-i Felâtun yapmıştır (1554. Beyit)

(*Böylesi, tıbbâ ait birkaç deyim öğrenmiş ve kendisini adeta Eflatun yerine koymuştur* (Pala, 2005: 298-299)).

Zann ider müfred işitse kelimât

Dir mürekkeb dişeler yok mu devât (1560. Beyit)

(*Tıbbâ ait bir kelime duysa birkaç kelimededen oluşmuş sanır. Devât yani çareler yok mu, deseler, devât'ı divitler sanarak 'mürekkep' deyiverir* (Pala, 2005: 300-301)).

İder insanı mey-i merg ile mest

Yitürür ömr-i dırahtına şikest (1567. Beyit)

(*İnsanı ölüm içkisiyle sarhoş eder de zavallının ömür ağacını kırar* (Pala, 2005: 300-301)).

Nâbî, hekimlik bilgileri için *Tıbb-i Nebevî* yani *Peygamber Tıbbi'*ndan da örnekler vermiştir. Ona göre, Hz. Muhammet'in sözleri yerine getirildiğinde tabibe muhtaç olunmayacaktır. Örneğin, onun söylediği *Mide hastalıkların evi, perhiz çarelerin başıdır* hadisi hasta olmamak için dikkat edilmesi gereken iki önemli husustur:

Rence kâfi sana Tıbb-i Nebevî

Tıbb-ı sâfî hikem-i Mustafavî (1578. Beyit)

(*Sancıların olmaması için sana Peygamberimiz'in gösterdiği doktorluk kafi. Zira Muhammed Mustafa'nın hekimliği ilgilendiren tavsiyeleri şifalı bir kitaptır* (Pala, 2005: 302-303)).

Mideye didi Nebî beytü'd-dâ'

Hımye hakkında didi re's-i devâ' (1579. Beyit)

(*Peygamber mide için hastalıkların evi, perhiz için çarelerin başı dedi* (Pala, 2005: 302-303)).

Nâbî'nin oğluna verdiği bazı tıp bilgilerinde onun bir tabip kadar –en azından teorikte- bilgiye sahip olduğu görülür. Bu durum bile, tabâbetin öğrenilmesinin farz olduğunu başkalarına öğütlerken kendinin de bu öğüde uygun bir çizgide yaşam sürdüğünü göstermektedir:

Fasda se-şenbihdür ey rûh-i revân

Elli dirhem kadar etsün cereyân (1584. Beyit)

(*Ey sevgili yavrum! Hacamat yaptırmak üç gün olmalıdır. Lakin onun da 50 gram kadar akması iyidir* (Pala, 2005: 304-306)).

Hak seni itmeye muhtaç-ı hekîm

Tûl-i ömr ile vire tab'-ı selîm (1587. Beyit)

(*Allah seni doktora muhtaç etmesin. Uzun ömürler ile doğru bir yaratılış versin* (Pala, 2005: 304-305)).

Nâbî'ye Göre Hasta-Deva-Tabip İlişkisi

Nâbî, tedavi olması gereken kişiler hakkında bilgiler verirken *Kendi doktorun kendin olacaksın* görüşü doğrultusunda, gerekmedikçe doktora gidilmemesi, beden deneme tahtası yaptırılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, bir insan, hastalığına, ilerlemeden önceki dönemde kendi çabalarıyla bir çözüm bulamadığında uzman bir hekime gitmeli ve kendisini onun bilgisine teslim etmelidir:

İktizâ itmeyicek yorma tenün

Tahte-i tecrübe itme bedenün (1572. Beyit)

(*Gerekmedikçe hiç boşuna vücudunu yorma da bedenini deneme tahtası yapma* (Pala, 2005: 303)).

İt müdâvâ bulıcak üstâdın

Vezn kıl rütbe-i istidâdın (1573. Beyit)

(*Üstadını bulduğunda derdinin çaresini ara. Kabiliyetinin derecesini bir tart* (Pala, 2005: 303)).

Şair, gönül yarası, aşk acısı gibi bazı rahatsızlıkların devasının bulunmadığını, âşıkların dertlerinin çaresiz olduğunu dile getirmiştir:

Olmaz şifâ-pezîr gönül sahk iderse de

Zer-hâven-i felekde Mesîhâ devâmuzı (881. Gazel)

(*Hız. İsa, devamı, feleğin altın havanında toz haline getirse de yine gönlüm şifa bulmaz* (Bilkan, 1997: 1120)).

Felek arturma geçdük 'illetin bimâr-ı hicrânun

Elünden çünkü gelmez derd-i 'aşka çâre-sâz olmak (391. Gazel)

(*Ey felek, anladık, aşk derdine çare bulmak elinden gelmiyor; bari hicran hastasının illetini daha da artırma!* (Bilkan, 1997: 752)).

Nâbî, hastaların, kendilerini tedavi eden tabiplerden çektiklerini dile getirmeye güçlerinin olmadığını da ifade etmektedir. Ek olarak hastalar, tabiplerin asık suratlılıklarına² dayanabiliyorlarsa bu onların sağlıklı olduklarını gösterir diyerek tabipliğin birinci önceliğinin güler yüzlülük olduğunu da dile getirmiştir. Bunun yanında hastalığı için kendi kendine derman bulmaya çalışanlara da hata etmemelerini hekime teslim olmalarını tavsiye etmiştir:

Kuvvet-i tab'ına şâhid yetişür eyler ise

Çîn-i ebrûyi etibbâya tahammül bimâr (165. Gazel)

² Metinde *cebhe-i çîn yani alın kırışıklığı* olarak ifade edilmiştir.

(*Hastaların tabiplerin kaşlarını çatıp yüzlerini buruşturmalarına tahammül etmesi, onların sağlıklı olduklarına şehadet eder* (Bilkan, 1997: 584)).

Dest-i hakimden n'ola düşmezse nabzumuz

Zirâ ki cism-i zâhirümüz hastedür bizüm (501. Gazel)

(*Hekîm'in elinden nabzımız düşmezse bir şey olmaz. Çünkü, bizim, içimiz değil; dışımız hastadır* (Bilkan, 1997: 840)).

Tasrîh eylemezse de maksûdın ehl-i derd

Ma'lûmdur me'âli siyâk ü sibâkdan (595. Gazel)

(*Derd ehli derdini söylemezse de onun halinden dertli olduğu anlaşılır* (Bilkan, 1997: 909)).

İtmez ervaha sirâyet 'ileli ecsâmun

Harf-i 'illetle degüldür yine mu'tel ma'nâ (861. Gazel)

(*İllet harfi sözcüğün anlamını etkilemediği gibi, bedendeki hastalıklar da ruhu etkilemez* (Bilkan, 1997: 1105)).

Tahammül eylemeden gayrı vaz' -ı nâdâna

Kitâb-ı fenn-i hîredde 'ilâcumuz yokdur (189. Gazel)

(*Cahile sabretmekten başka, ilaç yoktur* (Bilkan, 1997: 602)).

Nâbî'ye Göre Tabâbet

Dönemin tıp anlayışına göre hastalıklar, dört *hılt*'ın dengesinin bozulmasıyla meydana gelir. Sevda, balgam, dem ve safra olarak bilinen bu dört *hılt*'a, *ahlat-ı erbaa* denilmektedir. Bu unsurlar dengeli oldukça vücut sağlıklı, denge bozuldukça da vücut sağlıklı olmaz. Mizaçlarda ortaya çıkan illet yani hastalık belirtileri de sağlığın ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir:

Mizâclarda zuhûr-ı 'illet gehî Nâbî

Lisân-ı hâl ile tefhîm-i kadr-i sıhhatdür (68. Gazel) (Bilkan, 1997: 508)).

Hastalıkların teşhisinde nabzın önemi büyüktür. Eski tıpta, *hâzık* tabipler nabızdan hastalık teşhis etmeleriyle ün kazanmışlardır. Nabızla hastalığın teşhis edilebileceğini söyleyen Nâbî, kendini tabip olarak görmekte parmaklarının, güzellik mizacının nabzını ölçmekten ayrı düşmemesini dilemektedir:

Olsun mı nabz-ı hâmeden engüştümüz cüdâ

Biz kim mizâc-ı hüsn-i edânun tabîbiyüz (252. Gazel) (Bilkan, 1997: 647)).

Safravî olana değil amma *balgamîyâna* yani balgamlı olana *lûlenin devâ* olduğu şu şekilde anlatılmıştır:

Gürûh-ı safreviyâna maraz-fizâ ammâ

Mizâc-ı balgamîyâna tabîbdür lûle (727. Gazel) (Bilkan, 1997: 1004)).

Hastalık veya vücut bütünlüğünün bozulmasının göstergesi olan yara, Nâbî'de *zahm*, *dâğ* sözcükleriyle ifade edilmiştir. Bazı yaralar hastalıktan kaynaklansa da bazıları âşğın çektiği aşk derdinden kaynaklanır:

Zahm-ı hicrânını çok çekdük o şûhun bâri

Bir zamân da saralum sîneye merhemcesine (783. Gazel) (Bilkan, 1997: 1047)).

Pür olsa hokkası eczâ ile gerdûn ey Nâbî

Hezârân zahm-ı nâsûr ile merhem kanda ben kanda (794. Gazel) (Bilkan, 1997: 1054)).

Sipihrûn hokkasından itmeyüp deryûze-i merhem

Gülâsâ ser-te-ser pür-zahm-ı nâsûr olmamuz yegdür (77. Gazel) (Bilkan, 1997: 516)).

Hastalığa derman olarak görülen doktor, *tabip, hekîm, hâzık, cerrâh, fassâd, haccâm, çâreger* şeklinde geçmektedir:

Dem gelür kim dübüründen çıkarurlar nefesün

Olma leb-teşne-i hûn şîşe-i haccâm gibi (833. Gazel) (Bilkan, 1997: 1084)).

Hîç sorma kim tabîbün elinden neler çeker

Ammâ beyâna haste-i 'aşkun mecâli yok (388. Gazel) (Bilkan, 1997: 750)).

Nişter / neşter, hokka, mîl, micmer "buhurdan" da tıp aleti olarak Nâbî'nin gazellerinde yerini almıştır:

Pür olsa hokkası eczâ ile gerdûn ey Nâbi

Hezârân zahm-ı nâsûr ile merhem kanda ben kanda (794. Beyit) (Bilkan, 1997: 1054)).

Ruh-ı âli eylemişdi dil-i 'âşıkânı pür-hûn

İrişince hattı her mû reg-i şevke nişter oldı (865. Gazel) (Bilkan, 1997: 1109)).

Tedavi şekilleri olan ilaçlar, *merhem, 'ilâç, çâre, sürme, devâ, şifâ, ma'cun, şerbet, em, dârû, tiryâk, berş* "afyon şurubu, macun", *perhiz* şeklinde geçmektedir:

Ağûşumı tehî koma ey merhem-i ümîd

Ol zahmlar ki sinededür tâzelenmesün (587. Gazel) (Bilkan, 1997: 904)).

'Îlâc-ı çirk-i güneh secde-i darâ'atdur

Sepîd olur gör e bir secde ile rûy-ı nigîn (589. Gazel) (Bilkan, 1997: 911)).

Umma dârû-yı şifâ hokka-i çerh-i dundan

Cüz'-i mârı var iken nüsha-i tiryâkinde (689. Gazel) (Bilkan, 1997: 972)).

Mâye-i mâ'ide-i cândur berş

Merhem-i kalb-i perişândur berş (358. Gazel) (Bilkan, 1997: 723)).

Gazellerde hastalık adı olarak, *gam, derd, maraz, illet, hummâ, teb, hafakân, zükâm, remed, irtî'âş, nâsûr* sözcükleri geçmektedir:

Olur müşâhede-i rûyına sirişk-i nikâb

Tulû'-ı mihr deminde remed ne müşkil imiş (356. Gazel) (Bilkan, 1997: 722)).

'Âşık gül-i mükerrer ile eylesün devâ

Gördükçe la'lüni maraz-ı irtî'âşına (684. Gazel) (Bilkan, 1997: 972)).

Bî-'anber-i sevâd-ı suhan eylemem karâr

Bilmem ki hâmeveş hafakânum mı var benüm (498. Gazel) (Bilkan, 1997: 838)).

Tedavi için *şifâ bulma, 'afiyet-pezîr, takviyet ol-, timâr, timâr et-, halâs ol-* sözcükleri kullanılmıştır:

Viridi şifâ-yı sadr dile nâme-i habîb

Timâre itdi hasta tasarruf berât ile (803. Gazel) (Bilkan, 1997: 1061)).

Nâbî olur mı zahm kalam 'âfiyet-pezîr

İklîm-i gaybdan bile gelse fetîlesi (841. Gazel) (Bilkan, 1997: 1090)).

Hastane için, *dârü'ş-şifa, bîmârhâne, şifâ-hâne* sözcükleri kullanılmıştır:

Bu şifâ-hânedede çok nef'ini gördük Nâbî

Hasta-i ma'siyete şerbet-i istigfârun (438. Gazel) (Bilkan, 1997: 792)).

Derdine bulur tabîb-i lutf-ı Hakk'ı çâre-sâz

Vakf-ı bîmârân iden dârü'ş-şifâ-yı devletin (610. Gazel) (Bilkan, 1997: 920)).

Tıbbî tedaviden sonuç alınamayan durumlarda *bâzû-bend, bâzû-yı baht, hamâ'il, nûsha* "muska", *vefk* gibi tedavi şekillerinden fayda umulmuştur. Bunlar, günümüzdeki modern hekimliğin yanında halk hekimliğini hatırlatıcı özellikler göstermektedir:

Kemân-ı kısmet olursa müsâ'id bâzû-yı bahta

Ne denlü kaçsa da ol âhû-yı vahşî şikârumdur (67. Gazel) (Bilkan, 1997: 508)).

Nâbî'de Tıp Terimleri

Tıp terimleri, hastalık adı, hastalık belirtisi, hastalık betimlemeleri, hasta, hastane, tedavi şekilleri, tıbbî aletleri içermektedir. Nâbî'nin sözü edilen eserlerinde geçtiği belirlenen bu sözcükler aşağıda gösterilmiştir. Tabâbetle ilgili olmayan organ, cevher ve bitki adları bu listede yer almamaktadır:

Tıp teriminin adı	Kökeni	Anlamı	Gaz neği
acı bâdâm	T. +Far.	acı badem	[197]
'âfiyet	Ar.	sağlık, selamet, sıhhatte olmak.	[568]
'âfiyet-pezîr	Ar. + Far.	sağlık, selamet kabul eden	[841]
'attâr	Ar.	bitki satan, ilaç yapan: eczacı	[411]
'avâriz-ı endûh	Ar. + Far.	elem belirtileri	[169]
ağzı köpür-	T.+T.	hastalıktan dolayı ağızda köpük oluş-	[208]
ahlât-ı redî	Ar.+ Ar.	kötü, bozulmuş hıltlar	[359]
'alîl	Ar.	hastalıklı, sakat	[483]
'asel	Ar.	bal	[159]
âteşlere düş-	Far. + T.	ateşi yüksel-,	[337]
bâd-ı zehr-i gam	Far. + Ar.+	gamin panzehiri	[358]
bar bar bağır-	T.	hastalıktan bağırarak ses çıkar-	[396]
bâzû	Far.	kısmet, güç, kuvvet: mecazen muska	[630]

bâzû-yı baht	Far. + Far.	baht açıklığı için yapılan kısmet	[67]
bâzû-yı tedbîr	Far. + Ar.	tedbir için yapılan kısmet	[147]
berş	Ar.	afyon şurubu, macun	[358]
bî-çâre	Far.	çaresiz, dermansız: hasta	[282]
bîmâr / bîmârân	Far.	hasta, hastalar	[381]
bimârca	Far. + T.	hasta gibi	[116]
bimâr-la-	Far. + T.	hastalık bulaş-, hastalığa yakalan-	[359]
bîmârlık	Far. + T.	hastalık	[192]
buhûr	Far.	tütsü	[299]
bürûdet	Ar.	soğukluk	[759]
cebr eyle-	Ar. + T.	kırıkları bitiştir-, bitişmeye zorla-	[149]
cerâhat-ı dil	Ar. + Far.	gönül yarası, yürek yarası	[707]
cerâhat-ı nâsûr	Ar.+ Ar.	nasır yarası, basur yarası	[601]
cerrâh	Ar.	tabip	[603]
ciğer	Far.	karaciğer ve akciğerin ortak adı	[210]
cünûn	Ar.	delirme, delilik	[168]
cünûn it-	Ar. + T.	delirt-, deli et-	[835]
çâre	Far.	ilaç, tedbir	[863]
çâreger	Far. + Far.	çare bulan: tabip	[828]
çâre-hâhân	Far. + Far.	çare isteyenler: hastalar	[72]
çâre-sâz	Far. + Far.	çare bulan: tabip	[98]
çeşm	Far.	göz	[649]
çeşm-i hûn	Far. + Far.	kanlı göz	[232]
dâğ	Far.	yanık yarası	[733]
dâğ-ı derûn	Far. + Far.	iç yarası	[102]
dâğ-ı sine	Far. + Far.	göğüs yarası	[529]
dâğ-ı sûz	Far. + Far.	ateş yarası	[399]
dâğ-ı şerha	Far. + Ar.	dilinmiş, kesilmiş yara	[258]
dârû	Far.	ilaç	[294]
dârû-yı ifâkat	Far. + Ar.	hastalıktan kurtulma ilacı	[297]
dârû-yı sıhhat	Far. + Ar.	sıhhat ilacı	[294]
dârû-yı şifâ	Far. + Ar.	şifa bulma ilacı	[689]
dârû'ş-şifâ	Far. + Ar.	hastane	[845]
dârû'ş-şifâ-yı devlet	Far. + Ar.+	devlet hastanesi	[610]

dendân	Far.	diş	[617]
dendân-ı erre	Far. + Far.	kesici diş: azı dişi	[131]
derd	Far.	gam, keder, acı, ağrı, sızı	[72]
derd-i 'aşk	Far. + Ar.	aşk yarası, aşk acısı	[237]
derd-i derûn	Far. + Far.	iç yarası	[529]
derd-i ser	Far. + Far.	baş ağrısı	[93]
derdmend	Far. + Far.	dertli, ağrılı	[394]
dermân	Far.	ilaç, çare	[569]
dermân eyle-	Far. + T.	ilaç ver-, çare ol-	[181]
deryûze-i merhem	Far. + Ar.	merhem, ilaç dilencisi: hasta	[77]
deva	Ar.	ilaç, çare	[851]
devâ eyle-	Ar. + T.	ilaç ver-, çare ol-	[684]
devâ-yı derd	Ar. + Far.	derdin ilacı, ağrının çaresi	[351]
devâ-yı 'âfiyet	Ar.+ Ar.	sağlık ilacı	[568]
dîde-i bîmâr	Far. + Far.	hastanın gözü	[677]
dil-rîş	Far. + Far.	yüreği yaralı, dertli	[465]
ditre-	T.	kaslardaki hızlı, küçük kasılma	[396]
dübür	Ar.	kıç, makat,	[833]
eczâ	Ar.	ilaçlarda kullanılan maddeler	[698]
efyûn	Ar.	afyon, haşhaştan çıkan uyutucu bir madde	[367]
elem	Ar.	ağrı, sızı, sancı, acı, dert	[528]
em	T.	ilaç, merhem	[707]
engüş	Far.	Parmak	[252]
etibbâ-yı zamâne	Ar. +Ar.	dönemin tabipleri	[229]
fesâd / fassâd	Ar.	kan alıcı, kan alan, hacamatçı, cerrah	[394]
fetk /fatk	Ar.	yarma, ayırma, kasık yarığı	[22]
figâr	Far.	Yara	[346]
Frengî tabip	Far. + Ar.	Avrupalı veya Fransız tabip	[675]
gam	Ar.	keder, dert	[686]
gerd-i gam	Far. +Ar.	keder derdi	[35]
germ	Far.	Sıcak	[582]
germiyyet	Far.	hararet, sıcaklık	[208]

gönül sıkleti	T. + Ar.	gönül sıkıntısı	[80]
göz	T.	görme organı	[107]
gül	Far.	çiçek, gül çiçeği	[111]
haccâm	Ar.	hacamat eden	[833]
hafakân	Ar.	ıstırap, sıkıntı, yürek oynaması	[498]
hâhiş-i merhem	Far. + Ar.	merhem isteyen: hasta	[282]
hakîm	Ar.	âlim, bilgin, felsefeci, tabip, doktor	[400]
halâs ol-	Ar. + T.	kurtul-, iyileş-	[192]
hamâ'il	Ar.	tılsım, muska, nüsha	[630]
harâret	Ar.	ateş, yanma, humma	[474]
harâret-dîde-i eyyâm- ûr	Ar. + Far. + Far.	çok sıcak günlerde göz kızarması, yanması	[77]
haste	Far.	hasta, sayrı	[83]
haste beden	Far. + Ar.	sağlığını kaybetmiş beden, vücut	[617]
haste-i hicrân	Far. + Ar.	ayrılık hastası	[355]
haste-i maraz-ı hûlyâ	Far. + Ar. +	kuruntu hastalığının hastası	[367]
hastelik	Far. + T.	hastalık	[568]
hâsiyyet-i mu'âlece	Ar.+ Ar.	ilaç yapma özelliği, ilacın kuvveti, tesiri	[351]
havâle	Ar.	sara türünden bir hastalık	[440]
hazm eyleme-	Ar. + T.	sindireme-	[574]
hazm itme-	Ar. + T.	sindirme-	[440]
hazm olun-	Ar. + T.	sindiril-	[347]
hicâb	Ar.	perde	[102]
hicrân	Ar.	iç acısı, unutulmaz acı, keder	[391]
humâr-âlûde	Ar. + Far.	şaşkın, kendinden geçmiş	[220]
humâr	Ar.	içkiden sonra gelen baş ağrısı, sersemlik	[240]
humâr-ı ye's	Ar.+ Ar.	ümitsizlik, kederden kaynaklı baş ağrısı	[564]
hummâ	Ar.	ateşli hastalık, nöbet, sıtma	[155]
hummâ-yı sufrevî	Ar. + Ar.	sarı humma	[155]
hûn	Far.	Kan	[210]
hûn-âbe	Far. + Far.	kanlı su, gözyaşı	[782]

hûn-âbe-i eşk	Far. + Far.+	kanlı gözyaşı	[337]
hûn-âlûd	Far. + Far.	kana bulanmış	[102]
hûn-ı derûn	Far. + Far.	yürek kanı, içteki kan	[440]
hük-m-i cinsiyyet	Ar.+ Ar.	(Dîvân'da) yanık cinsine göre tedavi et-	[724]
hük-m-i reml	Ar.+ Ar.	kum falına göre hüküm ver-	[99]
ıztırâb	Ar.	elem, azap, sıkıntı, vesvese	[299]
ifsâd	Ar.	fesada uğrama, bozulma (hıtlarda)	[759]
ifsâd it-	Ar. + T.	fesada uğra-, bozul- (özellikle hıtlarda)	[759]
iksîr	Ar.	tesirli, yararlı şurup, biricik şifa	[476]
'ilâc	Ar.	çare, deva, tedbir	[37]
'ilâc it-	Ar.+ T.	hastalığa deva yap-	[37]
'illet	Ar.	hastalık, sakatlık	[68]
'ilel	Ar.	hastalıklar, sakatlıklar	[861]
'illet-i firkât	Ar.+ Ar.	ayrılık hastalığı	[297]
'illet-i kulunc	Ar.+ Ar.	şiddetli omuz ve sırt ağrısı hastalığı	[849]
'illet-i reşk	Ar. + Far.	kıskançlık hastalığı	[271]
'illet-zede	Ar. + Far.	hastalığa tutulmuş	[248]
'illet-zede-i renc-i t-i seher	Ar. + Far. . + Ar. +Ar.	uykusuzluk komasının ağrısına uğramış	[867]
imtilâ	Ar.	dolgunluk, kan toplanma, kan durma	[843]
iştihâ git-	Ar. + T.	(hastalıktan) yemek yeme isteği git-	[843]
kalb	Ar.	yürek, yürek hastalığı	[235]
kalb ilâcı	Ar.+ T.+ Ar.	yürek hastalığının devası	[235]
kan	T.	vücuttaki kırmızı renkli yaşam sıvısı	[653]
kan yut-	T.+T.	kanı yut-	[669]
kânûn	Ar.	ilaç yapım kuralları	[568]
kay	Ar.	kusma	[851]
kay itme-	Ar. + T.	kus-	[851]
kec-nigehlük	Far. + Far.	Şaşılık, şaşılık bakışlık	[192]
kesel	Ar.	gevşeklik, tembellik, uyuşukluk	[830]
kesel ir-	Ar. + T.	Gevşeklik, uyuşukluk, tembellik oluş-	[830]

kesel yetiş-	Ar. + T.	Gevşeklik, uyuşukluk, tembellik oluş-	[152]
kuhl	Ar.	sürme, göz ilacı	[756]
kuhl-ı mürekkeb	Ar.+ Ar.	karişım oluşturulmuş sürme, göz ilacı	[756]
kulak	T.	işitme organı	[742]
kulunc	Ar.	şiddetli omuz ve sırt ağrısı	[849]
kuvveti git-	Ar. + T.	vücut direnci düş-	[359]
lerze	Far.	titreme, titreyiş	[6]
lerziş	Far.	titreme, titreyiş	[155]
les'-i hayye	Ar.+ Ar.	yılan sokması	[159]
lînet	Ar.	yumuşaklık	[248]
lu'âb	Ar.	salya	[206]
lûle	Far.	tütün çubuğu, tütün konulan yuva	[727]
ma'cûn	Ar.	hamur kıvamına getirilmiş ilaç	[174]
ma'cûn-hârlık	Ar. + Far. +	macun tüketmek	[556]
ma'cûn-ı 'ateh	Ar.+ Ar.	bunaklık macunu	[663]
ma'cûn-ı renc-i dil	Ar. + Far.	gönül ağrısına derman ilaç	[174]
ma'cûn-ı nev-sirişte-i zmûde	Ar. + Far.+	henüz denenmemiş, yeni yoğrulmuş	[277]
mâr	Far.	yılan	[818]
maraz	Ar.	hastalık	[367]
maraz-ı hûlyâ	Ar. + Yun.	kuruntu hastalığı	[367]
maraz-ı irti'âş	Ar.+ Ar.	titreme hastalığı	[684]
marîz	Ar.	hastalıklı, sayrılı	[68]
marîz-i mahabbet	Ar.+ Ar.	sevda hastalığı	[219]
mecnûn	Ar.	çıldırılmış, deli, divane	[307]
mecnûn olma-	Ar.+ T.	çıldırma-, deli, divane olma-	[795]
merâret	Ar.	acılık	[698]
mercan	Ar.	mercan balığı	[181]
merhem	Ar.	deriye sürülerek kullanılan ilaç	[724]
merhem ol-	Ar.+ T.	derde deva ol-	[465]
merhem ur-	Ar.+ T.	yaraya merhem sür-	[724]
merhem-i derûn	Ar. + Far.	içteki yaraya ilaç, gönül ilacı	[164]
merhem-i kalb	Ar. + Ar.	kalp ilacı	[358]

merhem-i zahm-efzûn	Ar. + Far.	yarayı artıran merhem	[873]
merhem-sây	Ar. + Far.	merhem sürücü, çare bulucu	[539]
meşîme	Ar.	dölyatağı, döl eşi	[378]
micmer	Ar.	buhurdan, içinde tütsü yakılan kap	[448]
mil	Ar.	göze sürme çekmeye mahsus bir alet	[518]
mîl-i sürme	Ar. + Far.	sürme için kullanılan mil	[656]
misvâk	Ar.	bir ağacın diş temizlemede kullanılan	[66]
misvâk eyle-	Ar. + T.	misvak yap-, diş temizle-	[198]
mizâc	Ar.	insan vücudunun fizyolojik yapısı	[252]
mûmiyâ	Ar.	zift ve katran karışımı	[845]
mizâc-ı balgamîyân	Ar. +Ar.	balgamlı olan	[727]
mu'âlece	Ar.	ilaç yapma, ilaç kullanma	[351]
mutalsam	Ar.	tılsımlı, büyülü	[533]
mu'tell	Ar.	hasta, illetli, sakat, alil	[861]
müdâvî	Ar.	iyileştirmeğe hizmet eden,	[271]
nabz	Ar.	atardamarlara basıldığında duyulan vuruş	[293]
nâsûr	Ar.	basur deliği	[601]
neşter	Far.	hekim bıçağı	[49]
neşter-i fâsd	Far. + Ar.	kan alma bıçağı	[68]
neşter/ nişter-i fassad	Far. + Ar.	kan alıcının bıçağı	[49]
nevbet	Ar.	zaman zaman ortaya çıkan bozukluklar	[80]
nûsha	Ar.	Muska	[75]
perde-i çeşm	Far. + Far.	gözünü örten, kapatan: göz kapağı	[102]
perhiz	Far.	diyet	[523]
pür-zahm-ı nâsûr	Far. + Far.	yara dolu basur	[77]
rahne-i dendân-ı erre	Far. +Far. +	azı dışındaki yarık, bozukluk	[131]
ra'şe tut-	Ar. + T.	titre-	[873]
reg	Far.	damar	[865]

remed	Ar.	göz ağrısı	[356]
renc-i humâr	Far. + Ar.	içkiden kaynaklanan baş ağrısının sızısı	[475]
renc-i imtilâ	Far. + Ar.	kan toplanma, kan durma ağrısı	[843]
retk	Ar.	yırtığı onar-, yarığı düzelt-, bitiştir-	[22]
rû-i zerd /rûy-ı zerd	Far. + Far.	sarı beniz	[146]
safreviyân	Ar.	safralı olanlar	[727]
sahk it-	Ar. + T.	(ilaç yapmak için) döğ-, toz haline	[881]
sârî	Ar.	bulaşıcı, bulaşan	[850]
seher	Ar.	uykusuzluk, gece uyuyamama	[867]
ser	Far.	baş	[15]
ser-sâm	Far. + Far.	insana sersemlik veren bir hastalık	[771]
serâsîme	Far.	bilinç ve duyguları zayıflamış olması	[771]
sıhhat	Ar.	sağlamlık, sağlık	[195]
sıklet	Ar.	ağırılık, sıkıntı	[269]
sihr	Ar.	büyü, gözbağcılık	[344]
sîne	Far.	göğüs, yürek	[349]
sirayet	Ar.	bulaşma, geçme	[359]
sirayet it-	Ar. + T.	bulaş-, geç-	[359]
sudâ'	Ar.	baş ağrısı	[554]
sûziş	Far.	yanma, yakma, büyük acı	[586]
sübât	Ar.	dalgınlık, hastanın dalması, koma	[867]
sürme	Far.	sürme, kuhl, göz ilacı	[607]
sürmedân	Far.	sürme kabı, sürme hokkası	[607]
şekve-i derd	Ar. + Far.	ağrıdan şikayet	[879]
şerbet-i dînâr	Ar.	bir çeşit şifa şurubu	[37]
şifâ	Ar.	hastalıktan kurtulma, iyi olma	[881]
şifâ eyle-	Ar. + T.	hastalıktan kurtar-, iyi et-	
şifâ-bahş	Ar. + Far.	şifa verici, şifa veren: tabip	[568]
şifâ-bahş-ı tabî'at	Ar. + Far. +	doğanın şifa vericiliği	[849]
şifâ-hâne	Ar. + Far.	Hastane	[277]
şifâ-pezîr	Ar. + Far.	iyileşebilir, geçebilir	[881]
şifâ-yı sadr	Ar. + Ar.	göğsü ferahlatan	[803]
şikem-derd	Ar. + Far.	karın ağrısı	[753]

şîşe-i haccâm	Far. + Ar.	hacamat yapanın şişesi	[833]
tâb-ı illet	Ar. + Ar.	Has	[68]
tabîb	Ar.	hekim, doktor	[68]
tabîb-i rüzgâr	Ar. + Far.	dönem hekimi, tabibi	[353]
takviyet ol-	Ar. + T.	vücudun güçlenmesi	[677]
tahâret	Ar.	Temizlik, temizlenme	[558]
tamar	T.	kanın dolaştığı kanal	[193]
tâzelen-	Far. + T.	hastalığın tekrar olması,	[587]
teb	Far.	sıtma, hararet	[597]
teb-i endüh	Far. + Far.	elemli sıtma	[597]
teb-lerze	Far.	sıtma titremesi, sıtma nöbeti	[6]
tebün nevbeti	Far. + T. +A	sıtma nöbeti	[80]
terk-i devâ	Ar.	ilacı bırakma, terk etme	[351]
terkîb	Ar.	birkaç şeyin karışımı, ilaç karışımı	[255]
terkîb-i kîmyâ	Ar. + Ar.	kimyasal birleşim	[255]
teskîn	Ar.	yatıştırma, hastalığı sakinleştirme	[608]
teskîn it-	Ar. + T.	yatıştır-, derdi sakinleştir-	[608]
tılsım	Ar.	esrarlı bir kuvvet taşıdığına inanılan	[818]
timâr	Far.	yara bakımı	[803]
timâr it-	Far. + T.	yara bakımı yap-	[803]
tiryâk	Ar.	zehirlenmelerde kullanılan panzehir	[460]
tumâr-ı gam	Far. + Far.	gamdan, dertten temizlenme, me	[739]
tûtiyâ	Ar.	çinko, bir çeşit sürme	[774]
üstühân	Far.	kemik	[649]
vakf-ı bîmârân	Ar. + Far.	hastalar vakfı: hastane	[610]
vâreste-i derd	Far. + Far.	ağrıdan, sızıdan kurtulmuş	[506]
vaz'-ı etibbâ	Ar. + Ar.	tabiplerin tarzı, tavrı	[83]
vaz'-ı figâr	Ar. + Far.	yara durumu	[346]
vesvese	Ar.	İşkil, şüphe, kuruntu	[502]
vücûd	Ar.	insan veya hayvan gövdesi	[365]
yara / yâre	T.	vücutta oluşan derin kesik	[282]
zahm	Far.	Yara	[396]
zahmdâr	Far. + Far.	yaralı	[490]
zahm-ı ciger	Far. + Far.	ciğer yarası	[396]

zahm-ı çeşm	Far. + Far.	göz yarası	[559]
zahm-ı derûn	Far. + Far.	iç yarası	[225]
zahm-ı hâr	Far. + Far.	diken yarası	[607]
zahm-ı kârd	Far. + Far.	bıçak yarası	[862]
zahm-ı mikrâz	Far. + Ar.	makas yarası	[724]
zahm-ı nâsûr	Far. + Ar.	basur yarası	[77]
zahm-ı sîne	Far. + Far.	göğüs yarası	[461]
zedelen-	Far. + T.	yaralan-	[473]
zehr	Far.	zehir, ağu	[547]
zehr-âb	Far. + Far.	zehirli su	[547]
zehr-çeş	Far. + Far.	zehirli	[12]
zehr-i maraz-fezâ	Far. + Ar.+	hastalığı artıran zehir	[128]
zerd-çihre	Far. + Far.	sarı yüz	[649]
zerdî-i rû (y)	Far. + Far.	yüzün sararması	[257]
zuhûr-ı 'illet	Ar. + Ar.	hastalığın baş göstermesi	[68]
zükâm	Ar.	nezle	[421]

Sonuç

Nâbî, tıp alanıyla ilgili hikmetli sözler de söylemiştir.

Tabip ve hastalık için verdiği bazı öğütler günümüzde de geçerlidir (*uzman hekîme gidilmesi, beden deneme tahtası yaptırılmaması, sık sık hekime gidilmemesi, çok yememek, hekimlerin asık suratlı olmaması, hekimlerin bilgisiz olmamaları, vücut bütünlüğünü bozmamaları gerektiği* gibi).

Nâbî'nin tıp terimlerini kullanması onun bu alanda bilgi sahibi olduğunu, en azından döneminin tıbbını araştırdığını göstermektedir. Hastalıkların tedavilerini de bilmesi (*Hacamat yaptırmak üç gün olmalıdır. Kanın 50 gram kadar akması iyidir* gibi) onun dönemin tabipleri kadar –en azından teorikte- tıbbi bildiğini düşündürmektedir.

Gazellerinde gerek âşık yani *mariz*, *bîmâr* gerekse sevgili yani *tabip*, *hekim* için betimlemeler yaparken dönemin tıp anlayışından ve tıp terimlerinden yararlanmışır. Kullandığı bazı tıp terimleri genelin kullandığı tıp terimleriyken (*hasta*, *şifa*, *ilaç*, *merhem* gibi) bazıları da uzmanlık gerektirmektedir (*şerbet-i dînâr*, *bürûdet*, *ahlât-ı rediyye*, *istiskâ* gibi).

Vefk, *nûsha*, *bâzû-bend*, *hamâ'il* gibi ifadelerden anlaşıldığına göre Nâbî, döneminin *hacamat* gibi tekniğe dayalı tıbbının yanında halk hekimliği geleneğini de bilmektedir. Bugün bu gelenek *üfürükçülük* olarak bilinmektedir ve kısmen gözden de düşmüştür.

Nâbî'nin *Dîvân*'ında 282 adet tıp terimi belirlenmiştir. Birleşik sözcükler dikkate alınmadan değerlendirildiğinde, bunların 109'u Arapça, 74 adeti Farsça, 10 adeti Türkçe sözcüktür. Bunların dışında kalan 89 sözcük, Arapça-Farsça, Farsça-Arapça, Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe gibi birleşik sözcüklerden oluşmuştur. Bundan dolayı

denilebilir ki 17. yüzyıl tıp terimlerinde Arapça ve Farsça sözcükler daha fazla yer almaktadır.

Kaynakça

BAKKAL, A. (2010), *Nâbî'nin Tıpla İlgili Görüşleri*, Şanlıurfa Belediyesi, 13-15 Kasım 2009 Şair Nâbî Sempozyumu.

BİLKAN, A. B. (1997), *Nâbî Dîvânı I-II*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2947.

DEVELİOĞLU, F. (1997), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgât*, Aydın Kitabevi Yayınları, 14. Baskı, Ankara.

DÖKMECİ, İ. (2006). *Türkçe Tıp Terimleri Sözlüğü*, İstanbul Medikal Yayıncılık.

KEMİKLİ, B. (2007), *Dîvân Şiirinde Hastalık ve Tedavi*, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVI (1): 19-36.

MENGİ, M. (1975). *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*. Ankara.

----- (1978). *Çağının İnsanı Olarak Nâbî*, Türk Dil Kurumu, Ömer Asım Aksoy Armağanı, Ankara.

PALA, İ. (2005). *Hayriyye*, Kapı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

KORTANTAMER, T. *Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi*. http://egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/II_1984/TIDII-198402-06.pdf den 18.12.2014'te alınmıştır.

NABİ (1993), Yeni Rehber Ansiklopedisi, İhlas Gazetecilik, İstanbul.

YENİTERZİ, E. (1999). *Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (4): 87-103.

YORULMAZ, H. (1996). *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyat-*, Kitabevi, İstanbul.

<http://www.tdk.gov.tr/> 20.05.2012, sa:22.00.

<http://www.loghatnaameh.org/> 12.06.2012, sa: 15.00.

<http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/nabi> 13.06.2012, sa:16.00.

http://www.edebiyol.com/hikemi_tarz.html 15.11.2013, sa: 15.00.